

Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban.

Imádkozás és éneklés.

3-ik közlemény.

Az unitárius lélek áhitata mindig betöltötte az urházát és megszentelte az édes otthont. Jó és gyönyörűséges élevezet hallani és hallgatni az elmúlt száz esztendőök, váltakozó magyar anyanyelvén, együtt imádkozók és éneklésben elmerülve, az Atya színe előtt megjelenők, édesdeden zengő ajakáról: dicsőítünk és tisztelünk örök Isten tégedet. Szívemet hozzád emelem és benned bizom uram. Fennszóval hívom az Urat, fennszóval könyörgök az Urhoz. Istenünkről énekelni jó. Őt dicsérni gyönyörűséges és illendő dolog.

Szertartásaink és templomi szokásaink tanulmányozása oly gazdag kincsbányát tárt elénkbe, hogy az unitárius olvasó és elmélkedő közönséget részeltetnünk kell, bár parányokban, azokból a szépségekből, ősi zamattal telített, lelki zengedezésekből, melyeket a XVII-ik és XVIII-ik évszázak lelkipásztor papjai, ima és ének költői, akkori őseinkkel elrebegtek, nekünk pedig ritkán nyomtatva, bőviben kéziratban, örökségül hagytak. Csak apró töredékeket nyújthatunk s ezeket is csak válogatva, a most megtalálhatókból, de gyümölcséről ismerjük meg a fát.

Igazságot kívánunk tenni, amennyiben módunkban áll, nemcsak a szerencséseeknek és a jelesebbeknek, hanem mindenkinek, kinek nevét följegyezve találtuk, főképpen *Kénosi Tőser Jánosnál és kolozsvári könyvtárunk* kézirati gyűjteményében és a harmadik becses forrásban, a *Szabó Károly Régi magyar könyvtárában* (1711-ig)¹ Csak azokat jegyezzük föl, akik énekeket vagy imádságokat írtak.

¹ Az olvasók és könyvgyűjtők régi irodalmunknak és íróinknak nagy szolgálatot tesznek, ha az innen hiányzókra felhívják figyelmünket.

Íróink a XVII-ik évszázadban.

Thorockai Máté püspök Cantio címen írt éneket, amidőn Básta Erdélyből elmenekült. Címe s talán kezdete is: Budostában szent Dávid próféta. Ez az ének azért lenne fölötte értékes, mert a nem sokkal azelőtt bujdosó s a torockói bányákban rejtőző püspök, bizonnal saját keservét öntötte énekversbe.

Radecki Bálint püspök. Praecationes latinae una matutina, alia vespertina in 8° (7 lap). Volt három könyörgése magyarul. Ebből két imádság az urvacsora kiszolgáltatása módjáról íródott latin könyv végén, 1638-ban jelent meg.

Thordai János, a magyar unitárius ekklesia papja. Szent Dávid zoltárai. Magyarul irattak Thordai János által, Kolozsvárott az egy Istent, az Jézus Krisztus tudománya szerint tisztelőknek iskolájában 1627. esztendőben. Ezzel a névvel később is fogunk találkozni.

Franck Ádám Conciones in varia loca.

Árkosi Benedek: Az hétfeli mindennapokra irattatott és sokféle szükségünkhöz alkalmaztatott igen szép *Imádságos könyv*, mellyben az imádságoknak előtte vadnak az szent írás szerint való *Régi Egy Igaz Vallásból* az keresztyeni hitnek czikkeleiről és az Szent életről való idvességes elmékedések. Erről a könyvről már sok szó esett a *Keresztény Magvetőben*. Ezzel az alkalommal is hasznos szolgálatot fog tenni.¹

Böloni Bedő Pál kolozsvári pap és főjegyző, később püspök, sok könyörgést hagyott hátra. E nagyhirű és tudós férfi zsidó és kaldi nyelvből is fordított († 1690.)

Baumgarten Bálint. Kolozsvárt a szász ekklesia papja. Könyörgéseit, beszédeit latinul vagy németül írta.

Pauli István, kolozsvári főiskolai tanító imádságokat írt.

Almási Gergely Mihály püspök, a Disciplina kiadója. Számos imádsága és beszéde kéziratban maradt.

A XVIII-ik évszáz nagyszámu írója közül az imádság és ének-szerzőknek egyelőre csak a nevét jegyezzük föl.

¹ Érdemesnek tartom följegyzésre, hogy a használt példányom néhai Ferencz József püspökünk tulajdona volt, a Jakab Elek adományából ily rájegyzéssel: mint legnagyobb becsű tudományos kincseim egyikét — e kéziratot — Juliska és Jóska gyermekeim confirmáltatásakor tett nagy szolgálataért emlékül adom Ferencz József kedves papomnak és barátomnak Kolozsvárott, május 19-n 1872, Jakab Elek. — Emeli a könyv érdekességét és mutatja elterjedtségét az is, hogy nyomtatott betűkkel rá van ragasztva a cimlapra: Michaëlis L. Szent-Ábrahámi. Alatta a bélyeg körirása: pietas ad omnia est utilis. Diszített közepén tollrajzban egy könyvtartó ember áll, kezében imakönyv, mellette letéve kinyitott biblia. Kézírással följegyezve: Benedictus Arkosi mortuus A. 1661. Az egykori tulajdonos neve így: most Kovátsi Susanájé. Kovátsi Tamás egyházi főjegyző leánya.

Dimény Pál, Pálfi Zsigmond püspök, Pálfi Benjamin, Kereszturi Sámuel, Dersi Gergely István, Adámosi György ótordai pap, Homorod-szentmártoni Ferencz Tamás, Gejza József, Kovátsi Tamás, Szentábrahámi L. Mihály, Ferencz János, Agh István, Uzoni Fosztó István, János és István, Fejérvári Sámuel, Raphaj Mihály, Kozma Mihály és Gergely.

A XVII-ik százban nyomtatásban megjelent imádságos és énekes könyveink száma nem nagy, de ránk nézve annál értékeesebbek:

Isteni ditsiretek. Imádságos és vigasztaló énekek. Omnis spiritus laudet Dominum, ny. Heltai Gáspár műhelyében (1605—7 év?)

Várfalvi Kósa János. Aytatos isteniditsiretek.

Isteni ditsiretek. Imádságos és vigasztaló énekek, melyek most ujabban jó rendben vétettek és az élében fogyatkozásoknak megjobbításával kibotsáttak Kmita Andrásné költségével, Kolozsvárott, az Unitaria Ekklesia betüivel Liszkai Mihály által. Anno 1697 12 r.

Koncz Boldizsár (solymosi) Hetedszaki reggeli és estvéli könyörgések. A boldogemlékezettü Solymosi Koncz Boldizsár erdélyi unitárius püspök és azon jó emlékezettü Járai János kolozsvári unitárius plebanos uramék ő kegyelmek által. Mostan sokaknak lelkek épületekre kinyomtattak. 1695 eszt.

Imádságos és énekes, kézbehordozható könyvetske. Mellyet naponként minden rendbeli keresztyén ember olvasgathat. Kolozsvár az unitária ekklesia betüivel 1700-ban.

Imádságok és énekek a XVII. évszázból.

A Básta-féle kegyetlen pusztítás véget ért. *Thorockay Máté* püspök visszajött Kolozsvárra a torockói bányák rejtekéből és építő munkához kezdett. Visszatért ahhoz az alaphoz, melyet nagy mestere, Dávid Ferenc vetett. Kiadta az *Isteni ditsiretek* címen 1570-ben megjelent nagyterjedelmű énekkönyvét. Ennek sincsen évszáma. (1605—7.) Eltérés is vajmi kevés benne. Talán azért hagyták el a kiadás évét, sőt a nyomdát is, hogy az ellenséges indulatoknak ne nyujtsanak tápot. Nem férhet kétség ahhoz, hogy a püspök sietett vigasztalására hiveinek. Rövid imádsággal nyitja meg, a külömben egészen az első kiadásban foglalt énekeket. Az imádság tömörsége és hiterősítő iránya feltünő.

Igaz hitért való könyörgés:

„Adgy erőt nekem a te dicsőségednek gazdagsága szerint, hogy az Úr Jézus Krisztus lakhassék hitnek általa az én szívemben, hogy gyarapodást vehessek, és én ő benne, a szent Fiadban

béplántáltassam és ő benne megépülhessek és mindvégig ő benne mozdulatlan megmaradhassak.¹⁾

„Ez felett ad meg Úr Isten, hogy az én hitem ne legyen megholt hit, avagy csak valami erőtlen emberi vélekedés, minden erő és cselekedés nélkül, avagy gyümölcstelen, hanem legyen eleven cselekedő az igaz keresztyéni szeretetnek általa, hogy az igaz hitnek és a bizonyos reménységnek idvességes végét elérhessem és magamnak vehessem, a te áldott szent fiadban, kinek általa legyen dicséret és tisztesség szent Felségednek. — Ámen.“

Az imádkozás nyelve állandóan fejlődött. Akár a zsoltárokra gondolunk, akár az egyházi írók szünetlenül gazdagodó és szépülő himnuszaira, meggyőződünk, hogy az unitárius egyházban az énekdalba foglalt imádság volt az Istenhez emelés legáltalánosabb és legbiztosabb eszköze.

A nagy szónok, Dávid Ferenc is, az énekekben, az istentdicsőítő himnuszokban találta az istentisztelet leghatékonyabb eszközét. Ez indította gazdag tartalmu énekkönyve kiadására. Hatalmas beszédeivel biztosította a hitesmék tisztulását, de tudta, hogy az áhitatot és a buzgóságot az ének és az imádság fokozza templomi magaslatra.

Az unitárius hymnologust tiszteletet biztosító munkatér várja. Énekkönyvünk, habár igen ritkán, de mégis szünetlenül szaporodó tartalommal jelent meg. Már az a tény is, hogy az 1605—7-ben megjelent kiadás csaknem száz esztendő múlva 1697-ben jutott újabb kiadáshoz, figyelmezteti az érdeklődőt, hogy itt nagy és mély hézag tátong. Miért e hézag, ki hibájából? Kéznefekvő a magyarázat. A hódításra indult ortodox protestáns püspökök és fejedelmek, megtiltották a sajtó használatát. Csupán a német nyelvű unitárius kolozsvári gyülekezet nyomtathatta ki énekkönyvét. Szegény Tordai János, Bogáti Fazakas Miklós és a kevésbé jelesek nagy száma, maradt az énekvezér-diákok és mesterek másoló buzgóságára. Elismerés nekik, mert csak az a kézirati gyűjtemény, melyet kolozsvári könyvtárunk őriz, dicsőségökre válik.²⁾

Az első és a második énekkönyv legfennebb 10—10 eszten-

¹⁾ A Jézus Krisztushoz vonzódást, a hozzá irányított hitre utalást, sőt hogy Jézusba, mint Istenfiába beplántálást, benne elmélyedést kíván kérni — meggyőződésem szerint — arra mutat, hogy a püspök az ellenséges és a Krisztustól eltávozottak visszaszoktatását célozza. A nemimádás miatt — amint tennebb láttuk — Jézus neve emlegetését is kerülték.

²⁾ Pálffy Márton tanár helyes érzékkel a legújabb énekkönyvbe néhányat fölvevett e kedves régiekből.

deig maradhatott rendes forgalomban, mert a példányok elfogytak. Azután az éneklő mester buzgóságára nehezedett a templomi éneklés. Egyedül célravezető eljárásnak kínálkozott, hogy nagy foliáns kézirati példányából, a templom piacán, a szószék előtti könyv-állványról, fennhangon, soronként előlmondotta, azután soronként beindítva vezette a templomi éneklést.

Tordai Jánostól vegyünk át két szép és igazán zamatos magyarsággal irt zsolnárt:

Teljes szívből a kik bíznak az Ur Istenben,
Azok a Sion hegyéhez hasonlók mindenben.
Helyben marad mindörökké a Sion hegye,
Hogy megmozdulhatatlanul az Ur kedvét tegye.

Jól tégy igaz bölts Ur Isten, az jókkal jól tégy,
A kik pedig bűnben élnek, azoktól számot végy.
Ez értelme az százhuszonötöd éneknek ¹⁾
Tökéletes kívánt jót ad Isten a híveknek.

XLVII-ik zsolnárt a pünköstnek jeles napján dallamára:

Tapsollyon a mi két kezünk
Örüljön kedvel tölt szívünk
Mert nagy a mi szent Istenünk
Megdicsőült bennünk.

Ditsérjétek az Ur Istent
Az Istent a ki nagy és szent
Ditsérjétek az Ur Istent
Az Istent a ki szent.

Mert az Isten e nagy földnek
Bölts királya minden rendnek
Énekelyünk azért ennek
Böl:sen az Istennek.

Balassitól az ifjak énekét ki ne óhajtaná naponta ismételni:

Botsásd meg Ur Isten ifjusagomnak vétkét
Sok hűfötlenségét, undok fe telmességét
Töröld el rutságát, minden álnokságát,
Könnyebíts lelkem terhét.

Az én búsolt lelkem, én nyavalyás testemben
Tetova búdosik, mint madár a szélvészben.
Tölled oly igen fél, reád nézni nem mér
Akar esni kétségben.

¹⁾ A 125-ik zsolnártak e magyaros szép átírása érdemes a későbbi szövegekkel összehasonlításra.

Akarna gyakorta ismét hozzád megtérni,
De bűnei miatt nem mér elődbe menni
Tölled elijedet, tudván hogy vétkezet
Szined igen rettegi.

Sok kisértet éri, mindenképpen ijeszti
Tölled rettegteti, kétségre siettetí
Mely miatt majd elvész, ha véle jót nem tész
Magát pokolra ejti.

Térj azért én lelkem kegyelmes Istenedhez,
Szép könyörgésekel békéllyel szent kezéhez.
Mert im hozzá fogad, tsak reá had magad
Igen kegyelmes Ur ez.

Ez éneket szerzém keseredet szívemből,
Várván Ur kegyelmét fejemre szent lelkével
Tétova bújdosván, vétkeimet siratván
Tusakodván ördöggel.

Összesen tizenöt hasonló menetű versszakba önti bűját, félel-
mét és nagy reménységét. Egy másik éneken üldözői elől Istenhez
menekülve, sirja bűját keservesen :

Szívem melly szomoru, életem oly nyomoru,
Az én tekintetem mindenfelé sanyaru
Keservesen Lelkem Testemben gyötrődik,
Mert megemészt nagy sok bú.

Volt oka igen bőven az unitárius szerkesztőnek 1700-ban
fölvenni az aggódva búsulás eme gördülékeny versét a kézen forgó
kéziratból.

Bogáthi zsoltáraiból a XVII-ik száz elejéről jó meghallgatnunk
és összehasonlítani a Károli fordítással a 62-ik zsoltár pár versét :

Kivel Isten vagyon, bátorsága lehet
Ha nem bántja Istent, oltalmat remélhet
Azért ellenségtől én lelkem nem félhet.

Bizzál csak Istenben lelkem, Ő, kövárom
Ennyi ellenségtől Ő erős páisom
Meg ment s jó időt ád, panasz nélkül várom
Ehezképest azért magamat tartom.

Imádságaink prózában sokkal bővebben teremnek mindkét
(17 és 18) évszázban. Árkosi Benedek, Bedő Pál, Koncz Boldizsár,
Járai János püspök és Jövedétsi András kolozsvári plebános a
XVII-ik száz végéről kéziratban hagyták hátra. Egy részét az uni-
tárius nyomda kiadta 1696-ban és 1700-ban.

Mielőtt a XVII-ik évszáz utolsó 6 esztendeje, e rövid boldog

időszak, lelki termékeit élvezni kezdenők, lássuk mi táplálta a lelkeket 70 esztendei babyloni fogság ideje alatt.

Toroczka Máté, ki joggal foglal helyet a nagy püspökök között, bőven irt imádságot és beszédet, de biztosan fölfedezve — tudtunk szerint — ilyen művei nincsenek. Radeckzi Bálint püspök, kinek ugy folyt szájából a latin szép beszéd, mint az arany, magyar irodalmunkat nem gazdagította. Idegen nyelve miatt népünk lelkét nem táplálhatta „egyházi közönségünk nagy kárára“ de érdemet szerzett egyházunk törvényei rendszerbe foglalásával. (*Disciplina ecclesiastica*).

A sajtó áldásait csaknem teljesen elzárták őseink elől. A dézsi gyűlésen ilyen béklyót veretett a fejedelem, Rákóczi: „Ha az unitaria religion levők közül a mostan eligazított recepta unitaria religionak confessioja szerint könyveket is írna valaki, de azt kinyomtatni és kibocsátani az ország Fejedelmének hire nélkül semmiképpen ne merészelje. Sub poena notae infidelitatis.“ Vagyis aki ilyesmire vállalkozni merészkedett, az fejét és jószágát veszélyeztette. Így érthető meg honnan maradt fenn annyi szép s csaknem nyomtatott betűvel irt példánya Árkosi Benedek könyörgéseinek. Mert az élniakarás, az igazság diadalában bizakodó reménység hallgatva is él. A távolról szemlélő ma két tényt olvas ki ezekből a hatalmi mámorban elkövetett kemény intézkedésekből. Egyiket azt, hogy az unitáriusokat csak erőszakkal lehetett letörni, a másikat azt, ami ebből következik, hogy a fejedelmileg támogatott orthodoxa religiot csak ilyen praktikával lehetett beerőszakolni a nép közé.

Úditó harmat gyanánt hatott Rákóczi alatt a szombatosság címén és örve alatt elsanyargatott lelkekre a Hollandiából hét év multán hazajött dr. Árkosi Benedek, aki évtizedeken keresztül táplálta a papok, tanítók és az ifjak lelkét tudományosan megalapozott bibliai elmélkedéseivel és egész hétre s több alkalomra irt imádságaival.

Ezt a könyvet mesteri kézzel másolva, faluról-falura vitték s majdnem azt gondolhatjuk, hogy minden pap megszerezte. „Ezt az imádságos könyvet — írja előszavában — úgy igyekeztem írni, hogy a mi szegény hazánknak mai ilyen nagy szükségében sokaknak használjak, mert az Úr kegyelméből megmutatom nemcsak azt, mint kelljen az Istennek imádkozni és őtet mind szüntelen

szolgálni, hanem azt is, mi legyen a szent Írás szerint való régi igaz vallás és Istennek velünk lakására méltó tiszta élet.“

Árkosi, hatalmas könyvében, az imádkozásról külön elmélkedik. Szükségeink kielégítését tartja fő célnak „mi magunknak pedig, mely igen hasznos legyen az Imádság, a mi mindennapi szükségjeink, nyavalyáink és gyarlóságaink eléggé bizonyítják. Nyavalyáink közben az imádsághoz, mint valami vasmatskához tudunk ragaszkodni. A könyörgésnél semmi bátorságosb orvosságunk nintsen.“

Hogy kell imádkozni? Aki imádkozik, először ne csak elhagyja bűnét, hanem megszánja, bánja és „tökéletesen azt magában feltégye, hogy annakutána magát hasonló vétekbe ne keverje.“ „Minden harag nélkül imádkozzunk, mert a harag haszontalanná teszi a mi könyörgésünket. Aki imádkozni akar, legyen hite és bizadalma. Isten nem minden kérésünket teljesíti, mert a bölcs Isten így itéli jobbnak lenni minékünk.“ „Készítsd hozzá magadat és ne légy hasonló az Istent kísértő emberhez.“ „A szentekért is könyörögni szükséges, tehát a hivekért, az igazság hirdetőiért.“

Az *urima Árkosinál* ilyen alakban szerepel: Mi Atyánk ki vagy a mennyekben, szenteltessék a te neved, jöjjön el a te országod, legyen a te karatod miképpen mennyekben; azonképpen itt a földön is, a mi mindennapi kenyerünket ad meg mi nekünk ma és botsásd meg az mi bűneinket, miképen mi is megbocsátunk, ellenünk vétkezteknek, és ne vigy minket a kísértetbe, de megszabadíts a gonosztól mert tiéd az ország, az hatalom, az dicsőség, mindörökké Ámen.

Árkosi a bűnt súlyosnak, de megbocsáthatónak tartja.

„Alázatosan könyörgünk Szent Felségednek ne űzz el minket bűneinkért a te orcád elől, hogy miis haszontalan porok, szabadon hirdessük a te rendelésidet és szájunkkal¹ magasztaljuk nevedet. Botsásd ki a te világosságodat és a te igazságodat, hogy azok vezéreljenek minket és bé vigyenek minket a Te Felségednek hegyére, te hozzád a mi vigasságunknak és örömünknek Istenéhez, hogy a székednek előtte a mi sziveinknek oltárán dítseret mondással áldozzunk te neked. Lakozzék uram bővséggel mi bennünk az te irgalmasságod, és töröly ki mi közülünk minden hamisságokat és fertelenségeket melyek által az te neved káromoltatik, sőt inkább fényljék a te népednek világossága az emberek között, hogy

¹ Az eredeti írást híven írtuk át.

annak helyében, hogy rágalmaznak minket mint gonosz tevőket, a jó tselekedetekből dicsőítsék a te nevedet mikor őket is nagy kegyesen meglátogatván tehozzád megtérid. Térits (!) meg uram te hozzád a tévelygőket vilagosíts (!) meg a sötétségben járókat, hogy a te jóvotodnak gyönyörűségét megkostolván, minden nemzetségek tehozzád megtérjenek, egyedül való igaz Istennek lennie csak téged ismerjenek, féljenek, szeressenek és szerelmes Fiad által örökké felmagasztaljanak“.

Ez a hitfelfogás, ez az ethika, ez a stílus feledteti, hogy a XVII-ik száz közepén vagyunk. Ha Pázmány a magyar nyelvnek oly dicsőséget szerzett, mi lett volna Erdély magyar nyelve, ha Árkosi, ez a tudós doktor, aki a latin és holland, a német, görög és zsidó nyelvekben is oly kitünő, szabadon használhatja a sajtót és állhatja a versenyt kortársaival († 1661). Méltó megfigyelésre miképpen igyekszik megközelíteni Istent, s amellett, hogy az ellenségeket is szem előtt tartva, mennyire gyűjti az egy igaz Istenhez az egész sereget.

A XVII-ik évszáz második felében is sok vesződésök volt unitárius elődeinknek, belső és külső egyaránt. A külső elnyomás nem tágult. A belső egység nem volt teljes. Zsinaton kellett újabb rendeletet kibocsátni a régi, „babonás szokások“ ellen. A kövendi zsinat 1671-ben rendeli:

„A szükség felett való ceremóniák, karácsony, nagypéntek, husvét éjszakáin való harangozások, holt emberek névnapján való prédikálások és egyéb setétség munkái, mindezek, mind más botránkozásra okot szolgáló alkalmatosságok az ekklesiából, templomból tolláltassanak (elhagyassanak) sub gravi animadversione.“

Nevezetes, hogy az egyház még a zsinat tagjai, a papok és mesterek, hitbuzgóságára is igyekezett hatással lenni. 1661-ben elrendelte a dézsfalvi zsinat, hogy a zsinati gyűléseket imával nyissák meg. Első napon imát mond a generalis notárius. Más napokon a többi notárius.

Az Árkosit követő jeles papok nemes versenye mutatkozik a kezünkbe jutott kézirati s később, a nyomtatott könyvekből is. Szükségét érezték s a buzgóság is erre sarkalta.

A minden tekintetben jeles pap és püspök Koncz Boldizsár szép, gazdag, áradó nyelvezetet vitt be az imádkozásba. Egyik reggeli imádságának bevezető mondatában az Istent így írja körül:

„Örök dicsőségnek halhatatlan királya, mi urunk Jézus Krisztus dicsőséges szent atyja és Istene, ki hozzájárulhatlan fényesség-

ségben mindenek felett csak egyedül uralkodol, kit amaz angyali karoknak sokasága mind szünetlenül dicsérnek és imádnak, kinek mindenek fejet hajtnak és reszketvén szolgálnak: Te vagy mi urunk Jézusunk minden jöknak kipótolhatatlan kutfeje, te vagy mindeneknek teremője, kezdete és vége, te általad és te benned vannak és mozognak mindenek; ha csak szemeidet ezekről elfordítod is, ottan semmié lesznek; megrendül a föld hacsak meg tekinted is őket, és a te hatalmas szodra megnyilatkoznak az ő mélységes rejtekei, elvesznek és elmulnak a nagy egek, mihelyt a te parancsolatod tartja, mindenek méltán félnak és rettegnak a te hatalmas színed előtt, mert elviselhetetlen a te dicsőségednek fényessége.“

A bűnbánó rész már több mondatra, tehát több gondolatkörre oszlik. Ellenben a kérő rész, a bűnösség töredelmes hangoztatásából kiindulva, a könyörgés héttized részét foglalja el, ilyen klaszszikus kifejezésekkel:

„Ne indits fel Uram a száraz falevelek ellen a te haragodat, a széltől ide s tova hányattatott pozdorját ne kergesd . . . oltsd el a gonosz kívánságok tüzeit. Vedd ki e világi gyönyörűségek ízét mi belőlünk, hogy te kívüled semmi örömet ne kedveljünk, semmi kincset ne becsüljünk, semmi jót ne szeressünk, hanem arra makulanélkül való báránynak a Krisztusnak drágalátos vérével megváltott lelkünket csak te neked egyedül tartjuk és szenteljük, a ki minden test lelkeinek egyedüli ura vagy. (Kézír. 84 sz. 3 l.)

Más helyen így szól:

„ama gonosznak hatalma alol feloldoztál, hogy a te szentidnek dicső seregébe bévitetvén, szabados szolgálatunkkal téged tisztelnénk és örvendeznénk, lelki fogságunkon keserű falatunk helyébe a te drága ígédet s angyali kenyeredet nyujtottad ededelül. A kegyelemnek székihez minden szökséginkben szabados menetelt engedtéel hogy siralmunknak könyhullatásit bátran kebeledbe önteni merészeljük, melyre ugyan ígédetted által édesgetsz, parancsolatiddal serkentgetsz.“

Több izben rámutattunk a Jézus-Krisztussal foglalkozás sajátos tüneteire. Koncz és kortársai már messze túlmentek az Árkosi mérsékelt és egészen unitárius Krisztológiáján. Koncznál ilyen kifejezések fordulnak elé:¹

„A te szerelmes fiad vére által való békéltetésnek is cselédi lévén, az estvéli áldozat helyett a te színednek előtte megjelentünk.“

¹ Óvatosságból megjegyzem, hogy a Koncz-féle kéziratban, eltérően a Benczédi Gergely címfelirásától, több darabot más kézből származónak találtam. A XVII-ik száz utolsó 30 esztendeje termékei.

„Azért Uram felejts el szent fiad által ígért kegyelmességed szerint minden eddigi titkos, nyilvános ellened cselekedett álnokságunkat“.¹

E pár idézetből is kitetszik, hogy Koncz mindent Istentől kért és várt, de amellett bizonyítanak az ilyen kifejezések:

„Isten mindenben minden“. Csak hozzá imádkozik, csak tőle vár, remél. „Ne hagyj minket megcsalattatni és tőled elszakadni. Időről időre segéltetnenek minket a te irgalmasságid és el nem hagytanak könyörületességid.“

Ujult reménység a hitéletben.

A hetvenéves babyloni fogság, midőn Koncz Boldizsár püspöktől az ország rendei megvonták a szót és arra kényszerítették, hogy palástját levetvén, székely nemesi tógájában követeljen jogot a szólásra és egyháza védelmére, vége felé közeledett.² Amugy is az ország sorsa teljes bizonytalanság szikla ormain hányódik a szünetlen háboruszkodások miatt. A deési egyezség pallóságát, a Rákócziak és püspökeik, szünetlenül az unitáriusok feje fölött villogtatták. Koncz püspök a gyermekek számára kátét írt, de a kinyomatás előtt nem szerzett rá fejedelmi engedélyt. Bemutatását követelték, a püspököt az országgyűlés elébe állították s az unitárius közönséget rákényszerítették, hogy házi használatra nyomassanak magoknak mást.³

Idő- és térférés okaért még csak néhány sötét adatot mutatunk be, hogy rövid időre derüesebb ég alá vezessük az olvasót.

A fejedelemség ingadozása, a törökök visszavonulása az igérkező változások, a háromszékiek felszabadulása, az unitáriusok reménységét ébresztgetni kezdték. 1692-ben petíciót nyújtottak be a kormányzékhez — melyet az osztrák nyomás következtében Erdélyből felvittek Bécsbe — és sürgették:

1. „Az unio szerint legyen az unitáriusoknak egyenlően szabad gyakorlatuk „ami nem volt számos esztendőktől fogva, annyiban, hogy religionkban való gyakorlásra, abban való erősítetésekre

¹ A Koncz hatása bizonyosra vehető, de idegen hatásra is gondolni kell. Általában föltárandó a Krisztológiának az unitárius irodalomban elfoglalt helye, mindig tekintettel a külső hatásra.

² Ezzel a bibliai képpel illetik a szombatosság címe alatt, de az orthodox papi önkény uralma következtében a háromszéki ekkleziákból 70 évig eltiltott unitárius püspök nélküli sanyaru és pusztító időszakot.

³ Egy alkalommal ismertetni fogom e káté történetét. Érdekes fejezete egyházunk üldöztetésének.

való írásokat, kisdedeknek tanulásokra catechesiseket, templomokban mondatni szokott énekeket, kinyomtatni nem szabad, melynél mi lehessen nagyobb ut religionk elapadására, akárki megítélheti.

2. Illendő, hogy ha a katholisoknak dolgát rendbehozzák, az unitáriusoknak is ilyen nehéz és káros gravamenje tolláltassék. Legyen szabad magok religiojoknak artikulusok szerinti írásukat kinyomtatni.“

„Kifogás és gravamen, hogy több unitárius ekklesiák más valláson való püspököknek directioja alatt vannak, melyből sok kár és hátrány származott a püspök jelentése szerint.“

3. Némely helyen számos unitárius volt, de meg nem engedtetett, hogy papot vitessen csak egy óráig való tanításra is.

4. Hidvégen unitárius patronustól épített templom volt, de az unitárius ekklesiától elvétetett, pusztán hagyatott, s a reformátusok nem engedik, hogy az unitáriusok magukhoz vegyék, templom nélkül vagynak.

Ennek megvitására bizottság küldetett ki. A reform. részről Gr. Bethlen Miklós, Alvinczi Péter, lutheránus részről 3, unitáriusok: Sárosi János, Horváth Ferenc és Miklós, Joó Mihály.

1693 szept. 25-én hozták e határozatot: A nyomda ügyében fenntartják a mult évi határozatot; a nyomdák az unitáriusoknak is nyomtathatnak; mindazonáltal Ő kegyelmek is jól megvigyázzák olyan könyvet nyomtassanak, hogy se magoknak, se a nyomtatónak búsulást ne szerezzenek vele.

A szabadvallásgyakorlatról: a tavalyi assecuratiot effectuál-tatjuk, mindazon által el kell távoztatni, hogy egyik religion levők a másikat ne hitegessék és egyébb rendellenességet a religiok predikátorai ne kövessenek el.

A 3-ikat az Approbata orvosolja.

A 4-ikre: templom helyet mutatnak az Aprobata szerint, az unitáriusok jórészt elfogadták. A hidvégi nem sikerült. Az ügy a császár elé került, mindezek részéről deputatosok mentek fel.¹

Dr. Boros György.

¹ Az üldözés és erőszak bizonyítéka az is, hogy az Ország-Uniójának 1613., 1630., 1649 celebrálásakor megállapított esküformát: Én X. X. esküszöm az élő Istenre, ki egy igaz Isten, hogy a négy recepta religioként ez hazában való megtartására igyekezem stb. A Magyar Törvénytár, Erdélyi Törvények kötetében átváltoztatták a háromságos formulára így: Én X. X. esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiu, Szentlélek tellyes Szentháromság, egy igaz Isten stb.

Régi igazságok új köntösben.

I. Kinyilatkoztatás. Isten.

Ha egy csendbe hulló, szelid nyári estén megállunk a Margitsziget felső végénél, ott, ahol a királyi folyam széles mellét nekifeszíti a hullámokat ketté választó, éles szigetcsucsnak s messze nézünk a távolba, arrafelé, ahonnan az újpesti hid körvonalai ködlenek át az alkonyati párázaton s a dunai szigetek fái és ligetei küldik hozzánk mondhatatlan vágyaiknak hosszura nyult, epedő sóhaját; s fentt kigyulnak az örökké vigyázó gyémánt szemek, a fényes csillagok, s lábainknál mormol és zug végeszakadatlanul a tova tűnő habok árja: úgy érezzük, hogy ebben a pillanatban egyesül a jelen a multtal és a jövővel s az örökkévalóság nagy tengerébe szakad bele lassan, lassan minden, ami mulandó, ami percig tartó, hogy benne megtalálja pillanatnyi létének örök értelmét.

S elgondoljuk: a habok minden percben mások s kétszer ugyanabba a vízbe még ujjunkat sem márthatjuk, de ha a vízcseppel a szelek szárnyán felemelkedünk a felhők magasságába, onnan megláthatjuk, hogy a vízcsepp ismét belekerült a körforgásba, ismét megjelenik a sziget csúcsánál, de közben az idő megváltozott, eltelt s már talán nem is mi állunk a szigetcsúcson, már más fák vigyáznak az éjszakában s más tüzek gyúlnak a partokon.

Az emberi életnek és történelemnek folyama nagy hasonlatosságot mutat a királyi folyó életével. Korok jönnek, s korok mennek, kétszer ugyanabba a korba lépni nem lehet; igazságok jönnek s igazságok mennek, ugyanazt kétszer nem mondjuk el vagy ha ugyanazt mondjuk, mást, többet értünk rajta, mint az előbbi korok tették s mégis mindezek ellenére csak *egy* az értelme minden kornak s csak *egy az igazság*, amely az emberi ismeret látszatigazsága mögött rejtőzik. Az igazság tehát nem új,